

PETRO GRIŠKEVIČIAUS PERSONALINIS TINKLAS: TARP KLANO IR KONSOLIDUOTOS NOMENKLATŪROS?

SAULIUS GRYBKASKAS

Straipsnyje analizuojamas sovietinės Lietuvos vadovo (1974–1987) Petro Griškevičiaus personalinis tinklas, atskleidžiant jo svarbą sovietinės respublikos lyderio siekiui įtvirtinti bei išlaikyti asmeninę nomenklatūros kontrolę ir balansą, tam panaudojant tiek tam tikros srities profesionalus (funkcinis tinklas), tiek jam asmeniškai ištikimus kadrus (nepotinis tinklas). Profesionalų, ar funkcinio, tinklo svarba išryškinama aptariant nomenklatūros tinklų charakteristikas sovietinėje Lietuvoje. Šiai analizei naudojami personalinių tinklų, *krugovaya poruka* ir pasitikėjimo (angl. *trust*) konceptai. Straipsnyje tvirtinama, kad: 1) sovietinės Lietuvos nomenklatūros įsipareigojimas Maskvai užkardyti nacionalizmo politines formas sąlygojo tam tikrą funkcionalizmą vadovybėje: nomenklatūrininkas privalėjo būti ne tiek pirmojo sekretoriaus patikėtinis ar net jo šeimos narys, kiek aktyvus vadovas, galintis spręsti respublikos politines, ekonomines ir socialines problemas; 2) sovietinės Lietuvos lyderio žemas (palyginti) statusas sąjunginėse institucijose vedė prie tam tikros diarchijos respublikoje, kur politinę galią dalijosi LKP CK pirmasis ir antrasis sekretoriai. P. Griškevičiaus tinkle matyti atskiri segmentai („kultūrininkų“, „stabybininkų“), susidedantys tiek iš nepotinio, tiek funkcinio tinklų atstovų. Šie segmentai ir buvo tas įtinklintas

Saulius Grybkaskas – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas (el. paštas: saulius.grybkaskas@gmail.com).

© Saulius Grybkaskas, 2015

Straipsnis įteiktas redakcijai 2015 m. balandžio 1 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2015 m. birželio 16 d.

mechanizmas, per kurį reiškėsi sovietinės etninės federacinės struktūros suponuota nomenklatūros partikuliarizmo ir asmeninių / grupinių programų sąveika¹.

Ivadas

Iš pirmo žvilgsnio klausimas – klanas ar konsolidacija – gali atrodyti kaip gilinimasis į nereikšmingą problemą. Ar tai būtų klanas, ar kito pobūdžio nomenklatūros ryšiai, kalbama apie tą patį dalyką – aukščiausių sovietinės Lietuvos funkcionierių tinklą. Vis dėlto nomenklatūros tinklo charakteristikų analizavimas gali būti ne vien domėjimasis buvusių veikėjų, vadinamųjų nomenklatūrininkų, tarpusavio santykiais, bet ir aktualus politinės istorijos, kultūros bei ūkinės raidos tyrimams.

Nomenklatūros tinklų pobūdis mums leidžia giliau pažvelgti į sovietinėje imperijoje egzistavusius Kremliaus ir periferijos santykius, analizuoti respublikų nomenklatūrų vietą ir reikšmę SSRS valdyme, aptarti partikuliarizmo ir tautinio komunizmo, kaip nomenklatūros tam tikros autarkijos centro atžvilgiu, raidą. Partikuliarizmo samprata yra plati, apimanti lokalumo raišką, jo sambūvį, dažniausiai – priešpriešą universalizmui. Partikuliarizmą aš suprantu kaip tam tikrą vietos veikėjų distanciją centro atžvilgiu, grindžiamą tiek lenininėje nacionalinėje politikoje įtvirtintu tautos ir respublikos išskirtinumu SSRS kontekste dėl istorijos raidoje susiklosčiusių kultūros, socialinių ir ekonominių ypatumų, tiek gyventojų antisovietinėmis nuotakomis ir nuolat pasireiškusiais protestais². Partikuliarizmo motyvai

¹ Straipsnis parengtas įgyvendinant projektą „Nematoma sovietmečio Lietuvos visuomenė: neformaliųjų sisteminių ir nesisteminių tinklų skirties peržiūra (Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-053)“. Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę. Autorius dėkingas profesorei dr. Ainei Ramonaičiai už pastabas, komentarus ir pagalbą vizualizuojant tinklų grafiką.

² Plačiau apie nacionalinio nepasitenkinimo raiškos poveikį nomenklatūros partikuliarizmui žr. Grybkauskas S., „Antisovietiniai protestai ir nomenklatūros partikuliarizmas. Sąveikos poveikis lietuviško nacionalizmo kaitai“, Laurinavičius Č. ir kt., *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, Vilnius: LII leidykla, 2013, p. 227–268.

galėjo būti tiek klienteliniai – klaniniai, tiek korporatyviniai, išreiškiantys tuometinės respublikos interesus.

Kalbą apie sovietinės respublikos autarkijos ištakas galima pradėti nuo sovietinės etninės federacijos struktūros, tačiau šios sisteminės ištakos jau yra aptartos sovietologų darbuose³, todėl šiame straipsnyje dėmesys sutelkiamas į LKP CK pirmojo sekretoriaus (1974–1987) Petro Griškevičiaus valdymą ir jo personalinį tinklą. Skirtingai nei jo pirmtako Antano Sniečkaus, P. Griškevičiaus asmenybė ir laikotarpis nesulaukė kiek išsamesnių tyrimų, nors, kaip matyti iš istorikų darbų, būtent tada išryškėjo svarbios ūkio, socialinės ir kultūrinės tendencijos, suvaidinusios nemažą vaidmenį tautinio atgimimo ir transformacijos laikotarpiu⁴. Įdomu, kad į P. Griškevičiaus tinklaveiką dėmesį atkreipė ne Lietuvos tyrėjas, o tinklų reikšmę sovietiniame valdyme analizavęs J. P. Willertonas⁵. Prabėgus daugiau nei 20 metų po jo knygos, kurios net atskira dalis skirta P. Griškevičiaus personaliniam tinklui, pasirodymo, būtina revizuoti kai kuriuos jos teiginius, tiksliau nusakant veikėjų priklausomybę tinklams, taip pat įvertinant tinklų reikšmę sovietinės respublikos valdymui.

Nomenklatūros tinklų tyrimai leidžia prisidėti prie istorikų ir kultūrologų atliekamų sovietmečio kultūrininkų ir technokratų strategijų tyrimų. Inteligentijos strategijas analizuojančiuose darbuose aptariama, kodėl ir kaip lojalūs sovietinei sistemai kultūrininkai vėliau tapo tautinio atgimimo šaukliais⁶. Nekartodami akademinėje literatūroje

³ Suny R. G., *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford: Stanford University Press, 1993; Hirsch F., *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*, Ithaca, 2005; Martin T., *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Ithaca, 2001.

⁴ Žr., pavyzdžiui, Anušauskas A., Tininis V. ir kt., *Lietuva 1940–1990 metais*; Grybkaukas S., *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*, Vilnius: LII leidykla, 2011; Ivanauskas V., *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje. Tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988 m.)*, Vilnius: LII leidykla, 2011.

⁵ Willerton J. P., *Patronage and Politics in the USSR*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, p. 157–190.

⁶ Ivanauskas V., „‘Engineers of the Human Spirit’ during Late Socialism: The Lithuanian Union of Writers between Soviet Duties and Local Interests“, *Europe-Asia*

jau atskleistų dalykų, dėmesį sutelksime būtent į nomenklatūros tinklus, į sovietinės Lietuvos kultūrininkų ryšį su partine nomenklatura – dėmenį, kuris yra akademinėje literatūroje „pamestas“ nusakant kultūrininkų strategijų sovietmečiu trajektorijas.

Kur kas mažiau dėmesio nei kultūrininkams tyrinėtojai skiria technokratams, kurių atminties diskurse „Ir tuomet dirbome Lietuvai“ galime matyti paralelę su minėtomis kultūrininkų strategijomis. Menininkai L. Brežnevo laikotarpiu sugebėjo parašyti kūrinį, kurie ir tautinio atgimimo metais visuomenės buvo vertinami kaip patriotizmo užtaisas, o inžinerijos „poezija“ gulė asfaltu magistralėse ir kilo gyvenamųjų rajonų monolitu bei stambiaplokšte statyba. Skirtingi kultūrininkų ir inžinierių užsiėmimai buvo susieti lietuviškosios nomenklatūros siekio kurti savitą Lietuvos paveikslą sovietinėje „tautų draugystėje“ ir nudrenuoti politinio nepasitenkinimo sovietine sistema raišką. Tai buvo dvi svarbiausios funkcijos, atliekamos tuometinės respublikos kultūrininkų ir inžinerijos, kurios buvo pajungtos lietuviškosios nomenklatūros siekiams plėtoti ar bent jau išlaikyti respublikos partikuliarizmą Maskvos atžvilgiu.

Sovietiniu laikotarpiu buvo slepiami vadovybėje egzistavę nesutarimai, kurie šiandieną buvusių veikėjų yra primiršti, netekę emocinio aktualumo, todėl apie praeities konfliktus buvę veikėjai kalba nenoriai. Tariamos darnos vaizdas svarbus atminties kovose, siekiant įtvirtinti teisę egzistuoti „Ir tuomet dirbome Lietuvai“ pasakojimui. Šio straipsnio tyrimas nėra autoriaus noras paneigti tuometinių vadovų sutarimą, bendradarbiavimą ar siekis įrodyti buvus atskiras savanaudiškas grupes. Pagrindiniai tikslai yra: 1) išanalizuoti P. Griškevičiaus personalinį tinklą, atskleidžiant jo, kaip sovietinės respublikos lyderio, siekį įtvirtinti ir išlaikyti asmeninę nomenklatūros kontrolę ir balansą, tam panaudojant tiek tikros srities profesionalus, tiek jam asmeniškai ištikimus kadrus; 2) atskleisti pirmojo sekretoriaus

galią respublikos politiniame gyvenime ribojusius veiksmus, neleidusius įsitvirtinti nepotiniams ryšiams respublikos valdyme.

Straipsnio įvade aptariama klanų sąvoka ir nepotiniai P. Griškevičiaus valdymo momentai, pirmojoje dalyje – vadovų funkcionalumo svarba respublikos politinei situacijai, socialinei ir ekonominei plėtrai, antroje dalyje detalai analizuojamas nepotizmo ir funkcionalumo santykis konkrečių „kultūrininkų“ ir „statybininkų“ tinklų atveju.

Sąvokos. Klanų sąvoka gali turėti daug reikšmių ir visos jos susijusios su tam tikra asmenų grupe, susibūrusia aplink lyderį. Sociologijos enciklopedijos žodį „klanas“ sieja su nuo pirmąsios visuomenės einančiais, iš bendro protėvio kildinamais gimininiais ryšiais⁷, o modernios istorijos tyrinėtojai – su kraujo ryšiais susijusiomis socialinėmis grupėmis, dominuojančiomis politiniame gyvenime, dažnai klaną, kaip grupinį identitetą, išskirdamos ir jį net priešpriešindamos tautiniam tapatumui⁸. Suprantama, kad nei pirmąja, nei antrąja prasme negalėtume apibūdinti sovietinėje Lietuvoje susidariusių nomenklatūros tinklų. Tačiau klanu galime vadinti nepotinį tinklą, jį priešpriešindami kitokiems patrono ir kliento ryšiams – funkciniam tinklui. Būtent šių dviejų tinklų perskyra ir priešpriešinimas leidžia išplėsti nepotinio tinklo sampratą – jam priskirti visus ryšius, neįeinančius į funkcinį tinklą. Šeimos nariai, giminaičiai, kraštiečiai ir draugai buvo personalinio, nepotinio tinklo veikėjai, o tiesioginiai pavaldiniai, tam tikras sritis kuruojantys kolegos darbe sudarė funkcinį tinklą.

Ši nepotinio ir funkcinio tinklų skirtis gali būti labai sąlygiška ir diskutuotina, nes giminaitis ir šeimos draugas gali būti ir tiesioginis arba netiesioginis pavaldinys (instituciškai pavaldus aukštesnę hierarchinę poziciją užimančiam patrono pavaldiniui). Dar sudėtingesnis yra klausimas dėl „draugų iš reikalo“, kai keblu nustatyti asmeni-

⁷ Žr., pavyzdžiui, Scott J., Marshall G., *Oxford Dictionary of Sociology*, Oxford University Press, 2009, p. 83.

⁸ Collins K., „The Political Role of Clans in Central Asia“, *Comparative Politics* 35 (2), 2003, p. 171.

nių ryšių įtaką karjerai: ar asmuo padarė karjerą ir tik tada prasidėjo intensyvi jo draugystė su patronu, ar, atvirkščiai, būtent pažintis ir draugystė lėmė minėtą karjerą?

Neabejotina, kad giminystė ir asmeninė draugystė buvo stiprusis ryšys ir nustelbė funkcionalumą, todėl yra akivaizdus nepotizmo įrodymas. Prie paternalistinių ryšių priskirtini ir lyderį įvairiuose gyvenimo etapuose lydintys funkcionieriai, kurių karjera ir statusas tiesiogiai sietini su pažintimi ir draugyste dar prieš P. Griškevičiui tampant pirmuoju sekretoriumi. Pavyzdžiui, sąjunginiu lygmeniu Leonido Brežnevo klaną sudarė aukštuose postuose įsitvirtinę jo šeimos nariai, jaunystės draugai ar funkcionieriai, karjerą pradėję prie „ankstyvojo Brežnevo“ Dniepropetrovske ar Moldavijoje. Nepotizmo elementų būta ir sovietinėje Lietuvoje. Ypač pažymėtinas P. Griškevičiaus sūnaus Aloyzo paskyrimas LSSR sveikatos apsaugos ministro pavaduotoju 1982 m.⁹, apie kurį „ūžė visas Vilnius“¹⁰. Vėliau, 1984 m., A. Griškevičius tapo net pirmuoju ministro pavaduotoju¹¹. Sūnaus Aloyzo paskyrimas, be abejonės, buvo ryškiausias, bet ne vienintelis nepotizmo atvejis. Ypatingą P. Griškevičiaus palankumą turėjo jo kraštietis, iš to paties Kriaunų kaimo Rokiškio rajone kilęs LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas Vilius Kazanavičius, taip pat LSSR prokuroras, vėliau – respublikos Liaudies kontrolės komiteto pirmininkas ir LKP CK biuro narys Alfonsas Kairelis, kilęs taip pat iš Rokiškio rajono, o nacių okupacijos laikotarpiu buvęs sovietinis to paties Žemaitės būrio, kaip ir P. Griškevičius, partizanas. Dar prieš tapdamas sovietinės respublikos lyderiu,

⁹ LSSR sveikatos apsaugos ministro J. Platūčio 1982 m. gruodžio 21 d. įsakymas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), fondas (toliau – f.) 1771, apyrašas (ap.) 274, byla (b.) 590, lapas (l.) 14.

¹⁰ S. Grybkausko interviu su Bernadeta Sakalauskiene ir Vanda Klikūniene, Vilnius, 2015 m. vasario 10 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija; taip pat žr. S. Grybkausko interviu su Vladislavu Mikučiausku, 2015 m. balandžio 25 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

¹¹ LKP CK biuro posėdžio 1984 m. liepos 25 d. protokolas, nutarimas Nr. 25, LYA, f. 1771, ap. 274, b. 590, l. 16.

P. Griškevičius artimai ir draugiškai bendravo su Vilniaus universiteto rektoriumi Jonu Kubiliumi ir poetu Eduardu Mieželaičiu.

Prieigos. Istorikas Marius Ėmužis kalba apie A. Sniečkaus klaną, kurį apibūdina kaip apverstą piramidę¹². Tai reiškia, kad A. Sniečkus buvo asmuo, ant kurio laikėsi visa piramidės struktūra. Jei šį vaizdinį paversime personalinių tinklų prieiga, gausime labai įcentriną personalinį tinklą, kur vienas lyderis centre turi ryšių su visais savo klientais, bet tarp šių klientų nėra tiesioginių ryšių. Savo knygoje apie personalinius tinklus Sovietų Sąjungoje sovietologas J. P. Willertonas pristato labai panašų vaizdą. Jis savo monografijoje plačiai kalba apie neformalių tinklų reikšmę valdžiai ir kontrolei persmelkiant nuo paties aukščiausio iki srities ar respublikos valdžios lygmenis. Vieną savo darbo dalį šis autorius skiria P. Griškevičiaus klientų tinklo Lietuvoje susidarymui. Anot jo, patronas centre, L. Brežnevas, palaikė tiesioginius ryšius su periferija per savo klientą – respublikos pirmąją sekretorių¹³. Taigi, vadovaudamiesi tinklų prieiga, turėtume tokią schemą: L. Brežnevo ryšys su P. Griškevičiumi, o iš šio išeina daug ryšių su jo klientais. Vadinasi, periferijos kontrolė laikėsi ant patrono ir P. Griškevičiaus ryšio. Maža to, anot J. P. Willertono, periferijos patrono elgseną lėmė konkretus utilitaristinis tikslas – ne tik išsilaikyti valdžioje, bet ir tolesnė karjera centre, Maskvoje. Todėl sėkmingai įgyvendinti maskviškio patrono užduotis buvo vien pirmojo sekretoriaus periferijoje (kad ir kas tai būtų, nacionalinė respublika ar Rusijos sritis) reikalas, už tai jam buvo atsidėkojama tolesne karjera jau centro institucijose. Tad ar tikrai tiek Rusijos regionų, tiek respublikų funkcionierių karjeros aspiracijos buvo vienodos? Ar pernelyg nenuvertinama sovietinės etninės politikos tyrėjų nurodoma nacionalizmo nudrenavimo funkcija? Ar iš tiesų socialinių tinklų patrono ir kliento ryšio nulemti asmeniniai utilitariniai karjeros interesai visiškai užgo-

¹² Ėmužis M., „Antano Sniečkaus sovietinio partinio klanų formavimasis 1956–1974 metais“, *Lietuvos istorijos studijos* 12, 2012, p. 148.

¹³ Willerton J. P., *Patronage and Politics in the USSR*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, p. 182.

žė tautinį vietos nomenklatūros tapatumą? Ar tikrai į siaurą, dažnai neformalų socialinio tinklo patrono Maskvoje ir kliento respublikos vadovo santykį gali sutilpti, būti į jį inkorporuotas platus ratas tautinių nomenklatūrininkų, kurių veiklai būdinga ekonominio nacionalizmo, netgi tautinio komunizmo laikysena (aptinkama sovietinėje Lietuvoje, Latvijoje iki 1959 m., gal ir kitose respublikose)?

J. P. Willertono nusakytą vertikalių centras–regionas ryšių svarbą puikiai papildė Olego Chlevniuko ir Joramo Gorlizkio nuorodos į horizontalių, vietos nomenklatūros tinklų svarbą pirmojo sekretoriaus padėčiai ir statusui. Šie autoriai nužymėjo Rusijos partijos sričių pirmojo sekretoriaus tipologiją ir centro politikos pasekmes kadrų stabilumui regionuose. O. Chlevniukas išvelgia tris *obkomų* pirmųjų sekretorių tipus – silpną sekretorių, sekretorių diktatorių ir tvirtą sekretorių, teigdamas, kad jau Nikitos Chruščiovo nuvertimo išvakarėse susidarė sąlygos įsigalėti tvirto sekretoriaus (o ne sekretoriaus diktatoriaus) tipui¹⁴. Tęsdamas šią mintį, J. Gorlizkis atskleidžia, kaip L. Brežnevo valdymo laikotarpiu neformalūs santykiai keičia N. Chruščiovo perteklines institucines intervencijas, ir santykiai *obkomuose* artėja prie tvirto vadovo modelio¹⁵. Taigi, O. Chlevniuko ir J. Gorlizkio straipsniuose matome J. P. Willertono nusakytą vertikalių ryšių papildymą horizontaliais tinklais. „Tvirtam sekretoriui“ yra būtinas ne tik maskviškio patrono palaikymas ir asmeninės tolesnės karjeros aspiracijos, bet ir gebėjimas subalansuoti partinio ir ūkinio aktyvo veiklą regione, išvengti aštrių konfliktų tarp vietos funkcionierių grupuočių. Remiantis šia prieiga, galima analizuoti vadovų regioninį tapatumą. Tvirtas sekretorius – sovietinės respublikos vadovas, būdamas respublikos titulinės tautybės, privalėjo užsitikrinti ne vien Maskvos, bet ir respublikos ekonominius interesus išreiškiančios, neretai – tautiniam komunizmui simpatizuojančios nomenklatūros paramą.

¹⁴ Хлевнюк О. В., «Региональная власть в СССР в 1953–конце 1950-х годов. Устойчивость и конфликты», *Отечественная история*, № 3, 2007, с. 48.

¹⁵ Gorlizki Y., „Too Much Trust: Regional Party Leaders and Local Political Networks under Brezhnev“, *Slavic Review* 69 (2), 2010.

Dar tolesnis žingsnis atskleidžiant centro – Maskvos ir respublikos valdžios santykius bei horizontalių nomenklatūros tinklų reikšmę juose būtų *krugovaya poruka* prieiga. *Krugovaya poruka* kolektyvinio valdymo atsakomybės principas buvo inkrustuotas į sovietinės imperinės erdvės padalijimą. Jos šaknys glūdi slavų pirmykšteje bendruomenėje, carų ir imperinėje Rusijoje, tačiau šis valdymo principas vėliau atgimė sovietinėje sistemoje, ypač centro ir periferijos santykiuose¹⁶.

Šį konceptą taikiusi neformalių biurokratijos praktikų Rusijoje tyrinėtoja A. Ledeneva akcentuoja *krugovaya poruka* kaip lokalios biurokratijos savignos priemonę nuo režimo (centro) vykdyto prašikaltusių tarp jų paieškos ir bauginimo. Neveikiant demokratinėms sistemoms būdingai valdžios kontrolei iš apačios, režimas siekė spaudimu ir vietos nomenklatūros kontrolės demonstravimu palaikyti savo teisėtumą visuomenėje. Todėl jis kūrė savo, kaip teisingumo vykdytojo, įvaizdį visuomenės akyse ir baudė prasikaltusius vietos nomenklatūros atstovus, o neformalias, nerašytas biurokratijos taisykles sulaužę nomenklatūrininkai ir tapdavo tais „atpirkimo ožiais“¹⁷.

A. Ledeneva atskirai neaptaria *krugovaya poruka* raiškos sovietinės respublikos atveju, sakydama, kad tai buvo visoje SSRS paplitęs reiškinys. Vis dėlto nacionalinės respublikos situacija leidžia sieti *krugovaya poruka* su svarbia vietos nomenklatūros vykdyta politinio nacionalizmo nudrenavimo funkcija ir įžvelgti egzistavus korporatyvinius vietos nomenklatūros tarpusavio susitarimus dėl respublikos interesų. Panašiai kaip senovėje, kai caro ar imperatoriaus valdžiai buvo svarbiausia, kad iš valsčių ar kaimo bendruomenių būtų surinkti mokesčiai, o išreikalavimas iš atskiro valstiečio buvo jau tos bendruomenės vidaus reikalas, centro aparatui buvo svarbiausia,

¹⁶ Plačiau apie *krugovaya poruka* žr.: Ledeneva A., „The Genealogy of Krugovaia Poruka: Forced Trust as a Feature of Russian Political Culture“, Markova I. (ed.), *Trust and Democratic Transition in Post Communist Europe*, Oxford, 2004, p. 103.

¹⁷ Ledeneva A., „The Genealogy of Krugovaia Poruka: Forced Trust as a Feature of Russian Political Culture“, Markova I. (ed.), *Trust and Democratic Transition in Post Communist Europe*, Oxford, 2004, p. 101.

kad respublikos vadovybė kontroliuotų jai patikėtą barą: užtikrintų sistemos teisėtumą, politinio nacionalizmo nudrenavimą, investicijų (vadinamųjų kapitalinių įdėjimų) panaudojimą laiku ir planinių ūkio rodiklių įgyvendinimą.

Lietuviškosios nomenklatūros, kaip sovietinės respublikos interesų reiškėjos, korporatyvizmas jau yra analizuotas ankstesniame darbe¹⁸, todėl šiame straipsnyje, kuriame tiriamas veikimo mechanizmas tinkluose, *krugovaya poruka* aptariama kaip tam tikras korporatyvizmo vedinys, jo raiška nomenklatūros ryšiuose. Taigi, *krugovaya poruka* sovietinės respublikos atveju galima suprasti kaip konsoliduotą, tiek vertikaliais, tiek horizontaliais personaliniais ryšiais susiaistytą nomenklatūros tinklą, kuriame neformalūs susitarimai ir elgesio taisyklės leido suvaldyti esamą visuomenės nepasitenkinimą sistema, kontroliuoti politinę nacionalizmo raišką ir, taip atlikus svarbiausią Maskvos vietos nomenklatūrai patikėtą funkciją, apriboti paties centro intervenciją į respublikos valdymą.

Nors *krugovaya poruka* ir klientelinių tinklų prieigos yra artimos ir abi išskiria tarpasmeninių ryšių svarbą, vis dėlto kai kurie akcentai dėl paternalistinių ryšių pobūdžio ir net tinklų reikšmės politinei sistemai skiriasi. Pritaikę *krugovaya poruka* konceptą analizuojamiems respublikos nomenklatūros tinklams ir jų santykiui su centru gautume, kad pagrindinis veikėjas yra ne tiek Maskvos patrono klientas respublikos pirmasis sekretorius, kiek kolektyvinės atsakomybės už jai patikėtą politinį barą susiaistytą lokali nomenklatūra, kurios lyderis tėra „pirmasis tarp lygiųjų“. Nors pirmasis sekretorius naudojosi didžiausia centro parama, vis dėlto maskviškis aparatas nuolat pabrėždavo ideologijoje įtvirtinto kolektyvinio sprendimų priėmimo svarbą. Kolektyvinio valdymo idilė buvo nuolat pabrėžiama, Maskvai reikalaujant, kad respublikos vadovybėje nebūtų vidinių konfliktų, sprendimai būtų priimami išklausius visų respublikos CK biuro

¹⁸ Žr. Grybkauskas S., „The Role of the Second Party Secretary in the „Election“ of the First. The Political Mechanism for the Appointment of the Head of Soviet Lithuania in 1974“, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 14 (2), 2013, p. 345, 365.

narių nuomones ir jiems pritariant. Tai buvo vienybės, susitelkimo „apie lenininį SSKP CK politinį biurą“ demonstravimas liaudžiai.

Nomenklatūros krugovaya poruka kaip konsoliduotas tinklas

Kaip galėjo susidaryti glaudūs horizontalūs ryšiai tarp respublikos nomenklatūros atstovų, jei sovietinis valdymas pasižymėjo tokiu dideliu centralizmu? Atsakydami į šį klausimą, aptarsime ir išryškinsime keturis svarbius sovietinio imperinio valdymo, sovietinės Lietuvos statuso sąjunginiame kontekste ir antisovietinės raiškos respublikoje momentus. Lyderystės ir kolektyvinio valdymo įtampai analizuoti tikslinga yra pasitelkti socialinių mokslų autorių aptartą pasitikėjimo (angl. *trust*) prieigą. Dar visiškai neseniai teoretikai akcentavo laisvės ir pasirinkimo svarbą pasitikėjimui, jo nesuderinamumą su prievarta, tačiau šiandieną kalba ir apie pasitikėjimo sąitus esant asimetriniams galios ryšiams. Aiškindamas jų pasireiškimą, sociologas H. Farrellis pateikia tokią formuluotę: „Kai aš turiu daug patrauklių alternatyvų savo santykių su tavimi atžvilgiu, o tu turi jų labai mažai, tam tikromis aplinkybėmis aš galiu tuo pasinaudoti.“¹⁹

Išverčiant šį teiginį į sovietinės nomenklatūros kalbą, galima klausti: „Kodėl aš, būdamas pirmasis sekretorius ir turėdamas daug galimybių bendrauti su kitais funkcionieriais tiek sąjunginiu, tiek respublikos lygiu ir žinodamas, kad tu galimybių turi kur kas mažiau, turėčiau vertinti ir puoselėti mūsų tarpusavio socialinius ryšius?“

Atsakymas į šį pirmojo sekretoriaus klausimą „kodėl turėčiau“ gali remtis keliais argumentais. Viena, tai sąlyginai žemas pirmojo sekretoriaus sovietinėje Lietuvoje sąjunginis statusas. Skirtingai nei Uzbekistano pirmasis sekretorius Šarafas Rašidovas, Kazachstano pirmasis sekretorius Dinmuchamedas Kunajevas, Gruzijos pirmasis sekretorius Eduardas Ševardnadzė, Azerbaidžano pirmasis sekreto-

¹⁹ Farrell H., „Trust, Distrust, and Power“, Hardin R. (ed.), *Distrust*, New York, 2004, p. 85–105.

rius Haidaras Alijevas ar kaimynės Latvijos buvęs vadovas Arvidas Pelšė, nei A. Sniečkus, nei jo įpėdinis P. Griškevičius nebuvo nei SSKP CK politinio biuro nariai, nei kandidatai, o tik eiliniai SSKP CK nariai.

Antra, nomenklatūros funkcionalumas ir gebėjimas užtikrinti puikų savo kuruojamos srities darbą, ar tai būtų žemės ūkis, valdomas Ringaudo Songailos, vėliau – Vytauto Astrausko, ar pramonė, kuriai vadovavo gabus gamybininkas Algirdas Brazauskas, ar erudicija iš kitų respublikų ideologų išsiskyręs Lionginas Šepetys. Esant nacionalizmo raiškos pavojui (čia plačiai nekalbėsiu apie lietuviškosios nomenklatūros funkciją, patikėtą Maskvos nudrenuoti lietuviško nacionalizmo politinę raišką, 1956 m. ir 1972 m. protestus)²⁰, lietuviškoji nomenklatūra privalėjo veikti efektyviai tiek ekonomikos, tiek socialinės ir kultūros politikos srityse. Nors pats P. Griškevičius įvardijamas L. Brežnevo analogu Lietuvoje ir stagnatoriumi, prie jo LKP CK sekretoriais paskirti jauni funkcionieriai Lionginas Šepetys ir Algirdas Brazauskas buvo autoritetas jų kuruojamų sričių darbuotojams ir pelnė jų pripažinimą.

Nacionalizmo nudrenavimo momentas vertė P. Griškevičiaus aplinką ieškoti gabių technokratų ir sumanių kultūrininkų. P. Griškevičius savo tinklą formavo verčiamas išlikimo žaidimo – jam buvo būtini L. Šepetys, A. Brazauskas. Taigi, P. Griškevičius nebuvo laisvas rinktis tai, ką nori, tarkime, formuoti savo komandą vien iš rokiškiečių ar senų draugų sovietinių partizanų. Kaip savo atsiminimuose teigia buvęs LKP CK skyriaus vedėjas pavaduotojas Vladas Butėnas, būtini buvo žemės ūkio ir pramonės laimėjimai – pažintys pažintimis, bet reikia rezultatų²¹, reikia suvaldyti inteligentią. Net ir skirdamas aukštus vadovus, LKP CK negalėjo

²⁰ Apie antisovietinės raiškos visuomenėje poveikį nomenklatūros dinamikai žr. Grybkauskas S., „Antisovietiniai protestai ir nomenklatūros partikuliarizmas. Sąveikos poveikis lietuviško nacionalizmo kaitai“, Laurinavičius Č., Grybkauskas S. ir kt., *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, Vilnius: LII leidykla, 2013, p. 227–268.

²¹ Butėnas, p. 104.

neatsižvelgti į jų reputaciją visuomenėje. Antai, L. Šepečio tvirtinimu, jis buvo paskirtas LKP CK sekretoriumi ideologijai 1976 m. dėl to, kad kultūrininkų sluoksniuose buvo pritarta jo kandidatūrai²². L. Šepečio nuomone, jo „išrinkimui“ buvo svarbūs E. Mieželaičio nuomonė ir palaikymas. Anot V. Astrausko, P. Griškevičius gerai vertino L. Šepetį, „kultūros ir meno klausimais remdavosi juo, nes tas „pakaustytas“ kaip reikiant“²³. Prisiminęs, kaip lengvai iš LKP CK sekretoriaus ideologijai pareigų 1989 m. pradžioje L. Šepetį atleido A. Brazauskas, V. Astrauskas neabejojo: „P. Griškevičius jo [L. Šepečio – S. G.] nebūtų paleidęs iš to posto.“²⁴ Didelę L. Šepečio turėtą įtaką P. Griškevičiui prisimena ir buvęs LKP CK skyriaus vedėjas J. V. Paleckis²⁵.

A. Brazausko, kaip LKP CK sekretoriaus pramonei ir statyboms, veikla buvo palankiai vertinama „investicijų įsisavinimo bendruomenės“. Iniciatyvūs rajonų vadovai ūkinės plėtros klausimus tiesiogiai derino su A. Brazausku. Kai kurie jų net ir atgimimo laikotarpiu išlaikė autoritetą rajonuose ir suvaidino tam tikrą vaidmenį A. Brazauskui įsitvirtinant jau LKP CK pirmojo sekretoriaus poste. Širvintų *rajko* pirmasis sekretorius Vladimiras Kornijenka nuo pat jo paskyrimo 1986 m. ėmėsi iniciatyvos pagyvinti ūkį stagnuojančiame rajone ir tais klausimais betarpiškai bendravo su A. Brazausku. Vėliau šio paprašytas V. Kornijenka ne tik dalyvavo ir sakė kalbą pirmajame Sąjūdžio suvažiavime 1988 m., tapo LKP CK nariu 1989 m., bet ir lydėjo A. Brazauską į susitikimą Maskvoje su Michailu Gorbačiovu ir Aleksandru Jakovlevu²⁶. Funkcionalizmas lietuviškajai nomenklatūrai

²² S. Grybkausko interviu su L. Šepečiu, Vilnius, 2015 m. kovo 27 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

²³ S. Grybkausko interviu su V. Astrausku, Vilnius, 2014 m. kovo 4 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

²⁴ Ten pat.

²⁵ S. Grybkausko interviu su V. J. Paleckiu, Vilnius, 2015 m. kovo 26 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

²⁶ S. Grybkausko interviu su Vladimiru Kornijenka, Širvintos, 2013 m. balandžio 26 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

leido tautinio atgimimo laikotarpiu išeiti su ekonominio savarankiškumo programa.

Patikėtų sričių kuravimas lėmė, kad ne tik pirmasis sekretorius, bet ir kiti funkcionieriai turėjo puikius ryšius su savo valdomo ūkio ar ideologijos srities vadovais tiek centre, tiek kitose respublikose. Tai jie išnaudodavo kaip svarbų politinį kapitalą jau vietiniuose *krugovaya poruka* tinkluose, apribodami pirmojo sekretoriaus galią bausti ir taikyti įvairias sankcijas. Antai devinto dešimtmečio viduryje iškilus LKP CK pirmojo sekretoriaus P. Griškevičiaus konfliktui su LKP CK sekretoriumi pramonei ir statyboms A. Brazausku, šis pasirėmė savo gerais ryšiais su įtakingu SSKP CK organizacinio partinio darbo skyriaus vedėjo pavaduotoju Valentinu Nikiforovu²⁷. Antra, A. Brazauskas paramos sulaukė ir lietuvių *krugovaya poruka* viduje – jį palaikė LKP CK sekretoriai ideologijai (L. Šepetys) ir žemės ūkiui (V. Astrauskas). V. Astrauskas prisimena, kad, išgirdęs tokį netikėtą P. Griškevičiaus siūlymą, „Brazauskas pasitarė su manim ir Šepečiu. Aš jam išsaciau tokią mintį: „visuomenė tai supras kaip pažeminimą. Nors galimybių dirbti ir tvarkytis, gerbūvio atžvilgiu daugiau galėsi tenai, ministrų taryboje negu čia“. Bet žmonės tada buvo įpratinti, kad CK – tai viskas. Jei iš CK išėjai kur nors, reiškias, kas nors negerai. Tada jis atsisakė“²⁸. Sulaukęs paramos ir centre, ir Lietuvoje, A. Brazauskas išvengė „tremties“ iš LKP CK į respublikos Ministrų Tarybą. Taigi, bausmės taip pat buvo kolektyvinio sutarimo objektas, nors iniciatyva, suprantama, priklausė pirmajam sekretoriui. Neformalios praktikos ir „užklasinė veikla“, kaip antai nomenklatūros medžioklės, taip pat rodo buvus ryškių *krugovaya poruka* elementų²⁹.

²⁷ S. Grybkausko interviu su buvusiu SSKP CK organizacinio ir partinio darbo skyriaus Baltarusijos ir Pabaltijo respublikų sektoriaus vedėju Vitalijumi Sobolevu, Maskva, 2014 m. balandžio 14 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

²⁸ S. Grybkausko interviu su V. Astrausku, Vilnius, 2014 m. kovo 4 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

²⁹ Plačiau apie nomenklatūros medžioklės būrelius ir neformalius ryšius žr. Grybkauskas S., „The Hunting Club of Petras Griškevičius and the Consolidation of the Lithuanian Nomenklatura“, *Lithuanian Historical Studies* 18, 2013, p. 123–145.

Kitas svarbus veiksnys, turėjęs įtakos personalinių tinklų horizontalumui, – tai antrojo sekretoriaus paradoksas. „Eilinio nomenklatūrininko“ santykiui su pirmuoju sekretoriumi, jo vertei ne mažiau nei pažintys Maskvoje ir draugai bei kolegos vietoje svarbus buvo antrojo sekretoriaus veiksnys. Ši mintis gali skambėti paradoksaliai: būtų neįtikėtina, jei tai pripažintų pats buvęs veikėjas, kuris savo atsiminimuose dažnai save vaizduoja pirmojo sekretoriaus komandoje ir neretai veikiantį prieš Maskvos atsiųstą antrąjį. Negalima sakyti, kad jis meluoja – dažnai taip ir buvo. Iš pirmo žvilgsnio atrodo neįtikėtina, kad antrasis, būdamas „svetimas“ lokaliai nomenklatūrai, iš tiesų buvo jos konsolidaciją (susitelkimą) didinantis veiksnys.

Teiginys dėl antrojo sekretoriaus faktoriaus yra labiau analitinis, išeinantis už praktinio veikimo, tuometinių veikėjų matymo ir jų ryšių ribų. Jis remiasi prielaida, kad asimetriniuose nomenklatūros galios ryšiuose pats Maskvos atsiųsto respublikos komunistų partijos CK antrojo sekretoriaus buvimas koregavo pasitikėjimo situaciją. Nesant „pašaliečio“ – Maskvos atstovo, antrojo sekretoriaus, eilinis nomenklatūrininkas turėjo tik vieną galimybę – visiškai paklusti pirmajam sekretoriui. Žinoma, tai nereiškia, kad antrojo sekretoriaus buvimas titulinės nomenklatūros nariui siūlė lygiavertę alternatyvą pirmajam sekretoriui: tapti atviru antrojo sekretoriaus klientu buvo pavojinga. Vis dėlto, kad ir laikinas funkcionierius respublikoje, su kuriuo vargu ar buvo tikslinga susaistyti ilgalaikius politinius tikslus, pats antrojo buvimas veikė pirmąjį kaip „atgrasinimas“ nuo savivalavimo respublikoje, kad ir pačių savo klientų nomenklatūrininkų atžvilgiu. Peržengęs ribą, pirmasis sekretorius galėjo būti apkaltintas kolektyvinio vadovavimo neužtikrinimu. Ši riba, matyt, buvo intuityviai juntama vadovų, ir tai leido subalansuoti santykius pačios titulinės nomenklatūros viduje. Pirmajam sekretoriui pakako tik žinoti, kad jo savivalės įskaudintas ar pažemintas nomenklatūrininkas gali ieškoti antrojo užtarimo, ir tai buvo pakankamas veiksnys, ribojantis pirmojo savivalę ir verčiantis gerbti ir vertinti savo pavaldinį. Antrojo sekretoriaus politinis institutas mažino pirmojo sekretoriaus

pasirinkimus kitų nomenklatūros narių sąskaita: esant vien pirmojo sekretoriaus ir kito lokalsios nomenklatūros funkcionieriaus akistatai, pastarasis būtų stipriai priklausomas nuo pirmojo sekretoriaus, ir šis, tai žinodamas, galėjo tai išnaudoti. Antrojo sekretoriaus buvimas teikė nomenklatūros nariui galimybę bendradarbiauti ir plėsti pasitikėjimo ryšius su antruoju sekretoriumi. Tai žinodamas, respublikos pirmasis sekretorius negalėjo absoliučiai grasinti eiliniam nomenklatūrininkui. Antrojo sekretoriaus buvimas buvo naudingas „eiliniam“ nomenklatūrininkui, nes didino jo kainą palaikant santykius su respublikos pirmuoju sekretoriumi. Todėl, net jei sovietinėse respublikose ir nebuvo oficialiai propaguoto kolektyvinio vadovavimo, pats antrojo buvimas jį kiek artino prie šio idealaus valdymo tipo.

Žinoma, antrojo sekretoriaus įtaka ypač priklausė nuo SSRS politikos tendencijų ir asmeninių antrojo sekretoriaus savybių. Antai, prasidėjus kadrų stagnacijai, o kartu vykstant antrųjų sekretorių lokalizacijai sovietinėse respublikose, pastarieji tapo labiau priklausomi nuo pirmųjų sekretorių. Todėl ir „lokalizuoto“ antrojo sekretoriaus galimybė būti tam tikra atsvara pirmajam sekretoriui mažėjo, o respublikos lyderis, atvirksčiai, įgavo didesnių galimybių plėsti savo personalinį tinklą, artėdamas prie nepotiniam valdymui būdingos galios. Antai L. Brežnevo laikotarpiu į Lietuvą 1978 m. Maskvos atsiųstas Nikolajus Dybenka buvo kur kas labiau „įvietintas“, nei jo pirmtakas V. Charazovas³⁰. Vargu ar esant V. Charazovui P. Griškevičius būtų išdrįšęs net užsiminti apie sūnaus Aloyzo paskyrimą LSSR sveikatos apsaugos ministro pavaduotoju.

Paprastai tvirtinama, kad klaniškumas reiškia stiprų personalinį tinklą, kaip, beje, ir konsolidacija – susitelkimas aplink pirmąjį sekretorių. Tačiau jų kokybė skiriasi. Esant klanui, pakanka pašalinti lyderį, ir būtų sunaikintas tinklas. Konsolidacijos atveju nomenklatūra pasižymėjo didele saviverte, gebančia puoselėti ir plėtoti horizon-

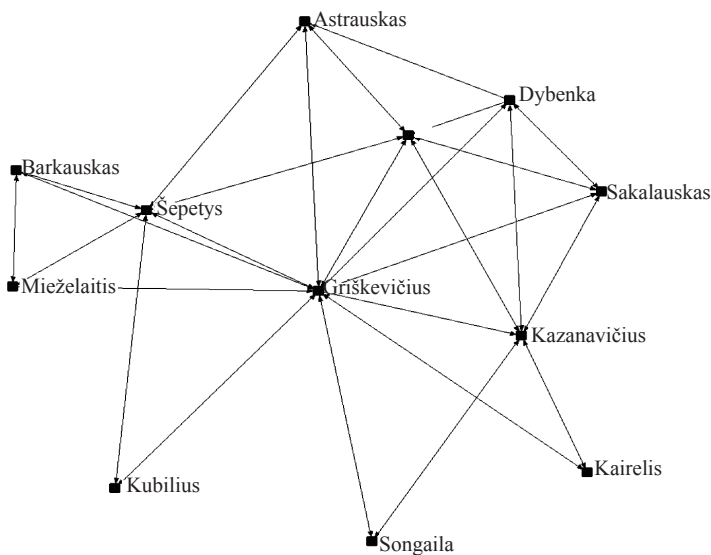
³⁰ Grybkauskas S., „The Party Second Secretary and His Networks in the Soviet Lithuania after 1964: Towards Localization of the ‘Second’?“, *Lithuanian Historical Studies* 15, 2010, Vilnius, 2011.

talius ryšius. Būtent horizontaliais ryšiais besiremianti konsolidacija, kurios pasireiškimą galime matyti jau A. Sniečkaus laikotarpiu, taip pat P. Griškevičiaus, o ne Maskvos pageidaujamo Juozo Maniušio paskyrimas po A. Sniečkaus mirties 1974 m. vasarį ir buvo svarbi sąlyga LKP XX suvažiavimo fenomeno, kai respublikos komunistų partija pirmą kartą SSRS atsiskyrė nuo SSKP.

2. Funkcinio ir nepotinio tinklų balansas

Šio straipsnio įvade aptarę nepotinius P. Griškevičiaus valdymo momentus, o pirmojoje dalyje – vadovų funkcionalumo svarbą respublikos politinei situacijai, socialinei ir ekonominei plėtrai, šioje dalyje detaliau analizuosime nepotizmo ir funkcionalumo santykį konkrečių „kultūrininkų“ ir „stabybininkų“ tinklų atvejais.

Paternalistinio, ar nepotinio, ir funkcinių tinklų sąveiką galima pavaizduoti tokia schema.

Schema. Paternalistinio ir funkcinių tinklų sąveika

Šios schemos matricos legenda grindžiama artumo P. Griškevičiui įverčiais: personaliniam, nepotiniam ryšiui priskirti maksimalūs 3 balai, o formaliam, tik institucinį ryšį atspindinčiam ryšiui skirtas nominalus 1 balas. Nesant duomenų apie nepotinių ryšių buvimą, bet nustačius akivaizdų P. Griškevičiaus palankumą, viršijantį formalius institucinius ryšius, priskirti 2 balai. Nesant net ir institucinės priklausomybės (žinoma, tai visiškai nereiškia, kad veikėjai vienas kito nepažinojo), balų visiškai neskiriama (žr. P. Griškevičiaus tinklo matricą priede).

Schemoje akivaizdūs du segmentai, kurie atitinka mūsų aptariamus kultūrininkų / ideologų ir statybininkų / partokratų tinklus³¹. „Ideologų“ segmento artimuose ryšiuose yra funkcinio tinklo atstovai Antanas Barkauskas (LSSR AT Prezidiumo pirmininkas ir formalus E. Mieželaičio šefas) ir LKP CK sekretorius ideologijai L. Šepetytis, o nepotiniam P. Griškevičiaus tinklui atstovauja poetas, LSSR AT Prezidiumo pirmininko pavaduotojas E. Mieželaitis. Schemos dešinėje – „statybininkų“ segmentas, kuriame funkcinio tinklo atstovą, LKP CK sekretorių pramonei ir statyboms A. Brazauską „lydi“ LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas statyboms V. Kazanavičius iš nepotinio P. Griškevičiaus tinklo. V. Kazanavičiaus pozicijas ir galimybę sudaryti atsvarą A. Brazausko vadovaujama „statybininkų“ tinklui didino LKP CK antrojo sekretoriaus N. Dybenkos vaidmuo. Šis „generalgubernatorius“ gerai sutarė su P. Griškevičiumi, buvo palankus V. Kazanavičiui ir ypač – V. Sakalauskiui. Pastarasis „pramonininkas“ nesikišo į „statybininkų“ vidaus reikalus ir buvo draugiškai palankus tiek A. Brazauskui, tiek V. Kazanavičiui.

Dominuojančio kultūrininkų tinklo poveikis kūrybinei trajektorijai. P. Griškevičiaus tinklo analizė gali prisidėti interpretuojant septinto dešimtmečio viduryje vykusį virsmą sovietinės Lietuvos kul-

³¹ Būta stipraus ir įtakingo LKP CK sekretoriaus žemės ūkiui, o vėliau – LSSR Ministrų Tarybos pirmininko Ringaudo Songailos vedamo „agrarininkų“ tinklo, kuriame, kaip rodo autoriaus pirminiai tyrimai, taip pat tvyrojo funkcinio ir nepotinio tinklų įtampa. Tačiau dėl vietos stokos straipsnyje plačiau šis tinklas neaptariamas.

tūrininkų sluoksnyje, kuris buvo įtvirtintas kaip dominuojanti kultūrininkų trajektorija aštuntame dešimtmetyje. Literatū programinės krypties pokytį nuo globalios, sovietinę modernizaciją išreiškiančios kūrybos prie „gimtojo krašto“ linijos aptaria istorikai ir kultūrologai Nerija Putinaitė, Vilius Ivanauskas ir Violeta Davoliūtė. N. Putinaitės nuomone, sentimentalus literatū kalbėjimas lengvai skaitytojui atpažįstama tėviškės tema buvo lietuviškosios nomenklatūros vykdytos gilesnės sovietizacijos programa³². Kiek skirtingai V. Ivanauskas atkreipė dėmesį į palyginti su Josifo Stalino laikotarpiu padidėjusią menininkų autonomiją, literatū tarpusavio ryšius, kurių biurokratiškai veikiantis režimas negalėjo absoliučiai kontroliuoti. Kultūrologė V. Davoliūtė pabrėžia trauminės patirties reikšmę literatū ieškojimuose.

Tačiau kas lėmė tą trajektorijos įsitvirtinimą, kaip jį galima būtų paaiškinti? V. Davoliūtė jį grindžia Justino Marcinkevičiaus eusitika³³, užsimindama ir apie visoje SSRS septintame dešimtmetyje ėmusią dominuoti *derevenskaya proza*. Anot šios autorės, prancūzų filosofo Jeano Paulo Sartro kosmopolitizmu nusivylęs poetas atsigręžė į savo tautos istorijos, tėviškės tematiką. V. Davoliūtė konceptualizuoja traumą kaip individualią ir kolektyvinę patirtį, tačiau neatskleidžia, kokiems mechanizms veikiant individualios nuostatos tampa priimtinos ir įsivyrėja visuomenėje³⁴. Kodėl būtent J. Marcinkevičiaus linija tampa dominuojanti, kaip autorė vadina, „posūkyje į kaimą“ (*rustik turn*), kuris vyko chronologiškai plačiu septinto–devinto dešimtmečio laikotarpiu³⁵? Vargu ar vieno, net ir labai garsaus, kūrejo nušvitimas³⁶ galėjo pakeisti literatūros tendencijas. Juk neretai

³² Putinaitė N., *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 306.

³³ Davoliute V., *Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and Modernity in the Wake of War*, London and New York: Routledge, 2013, p. 118–119.

³⁴ Tiesa, savo monografijos pabaigoje ji bene vienintelį kartą taikliai atskleidžia šį mechanizmą aptardama J. Marcinkevičiaus rūpestį išleidžiant politinės tremtinės Grinkevičiūtės knygą. Žr. Davoliute, p. 158.

³⁵ Davoliute, p. 125.

³⁶ Beje, šią paties poeto pateiktą jo nusivylimo filosofu Ž. P. Sartru ir nušvitimo istoriją reikėtų vertinti kritiškai. Žvelgdamas retrospektyviai, jau atkūrus Lietuvos nepriklaus-

nutinka, kad net ir gabus menininkas nesulaukia pripažinimo, o jo talento įvertinimas ateina gerokai vėliau. Net ir atsižvelgus į sąjungines tendencijas literatūros lauke, centralizuotoje politinėje sistemoje turėjo būti gautas aukščiausios nomenklatūros „leidimas“ plėtoti vieną ar kitą kūrybos kryptį: nebūtinai aiškiai artikuliuotas ir partinio nutarimo forma, greičiau – kaip savitarpio supratimas ir palaikymas. Jį buvus užsimena ir V. Davoliūtė. Anot jos, lietuviškoji nomenklatūra ir dominuojantys kultūrininkai savo energiją nukreipė prieš kosmopolitus, liberalus ir disidentus, palikdami kaimiškąją literatūrą plėtotis šešėlyje³⁷. Per kokius konkrečiai tinklus reiškesi šis respublikos politinės ir kultūrinės nomenklatūros susitarimas? Žinome apie kontraktus tarp valdžios ir kūrybinės inteligentijos, sudaromus dar A. Sniečkui esant valdžioje, pavyzdžiui, 1957 m. A. Sniečkaus susitikimo su rašytojais metu³⁸. Ne paslaptis buvo ir tai, kad A. Sniečkaus aplinka nemylėjo modernisto poeto E. Mieželaičio. Nors, L. Šepečio tvirtinimu, pasenęs A. Sniečkus gailėjo poeto už Kazio Preikšo užsipuolimą ant E. Mieželaičio stalininės *ždanovščinos* metu³⁹ (už K. Preikšo neabejotinai stovėjo pats A. Sniečkus), poetas apie tokią atgailą arba nežinojo, arba ja netikėjo. Pasikliauti A. Sniečkaus aplinka jis neturėjo pagrindo. Būtent sovietinės Lietuvos šeiminkui artimas ir ideologijai net tvirčiau, nei tuometiniai LKP CK sekretoriai Vladas Niunka (sekretoriumi ideologijai dirbo 1948–1961 m.) ir A. Barkauskas (1961–1976 m.), dirgavęs „Tiesos“ redaktorių Genrikas Zimanas buvo būtent tas žmogus, kuris kišo pagalius į ratus E. Mieželaičio apdovanojimo V. Lenino premija vežimui. Tuometinio „Tiesos“ redaktoriaus pavaduotojo Domijono Šniuko prisiminimu, jo šefas nemėgo poeto

somybę, jis galėjo būti suinteresuotas pabrėžti patriotinius motyvus dėl savo nuostatos keitimo, užuot kalbėjęs apie sovietinės kultūros politikoje įvykusius pokyčius ir jų poveikį savo kūrybai.

³⁷ Davoliute, p. 126.

³⁸ Tininis V., *Antanas Sniečkus. 33 metai valdžioje*, Vilnius, 2000, p. 149.

³⁹ S. Grybkauko interviu su L. Šepečiu, Vilnius, 2015 m. kovo 27 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

E. Mieželaičio⁴⁰. 1962 m. šia prestižiškiausia premija SSRS apdovotam E. Mieželaičiui jau buvo nebaisūs G. Zimano trukdymai, nors pastarasis ir vėliau neatlyžo ir priekaištavo Maskvai nepaklausius respublikos valdžios nuomonės. 1963 m. balandį Rygoje vykusiame pasitarime ideologijos klausimais, kuriame dalyvavo ir N. Chruščiovo žentas, SSKP CK politinio biuro narys ir „Izvestijų“ vyriausiasis redaktorius Aleksiejus Adžubėjus, G. Zimanas postringavo: „Aš neslėpsiu, kad buvau labai nepatenkintas, kada sąjunginėje spaudoje plačiai iškėlė Mieželaitį, o mes turėjome jam pretenzijų. Mes kalbėjome apie tai, bet tai nuskendo sąjunginės spaudos jūroje... Aš nenoriu ką nors blogo sakyti apie Mieželaitį. Aš įsitikinęs, jis yra partinis žmogus ir didelis žmogus, ir jis supranta savo klaidas ir ištaisys jas... Tegu draugai maskviečiai nelaiko savo vaidmens ir reikšmės pažeminimu siūlymą įsiklausyti, ką respublikoje kalba vienu ar kitu klausimu.“⁴¹

Šis G. Zimano pasisakymas prieš E. Mieželaitį buvo radikalus paties A. Sniečkaus žodžių, pasakytų tik prieš savaitę, atgarsis. 1963 m. balandžio 4–5 d. A. Snieckus, reaguodamas į kovo mėnesį įvykusį N. Chruščiovo išpuolį prieš abstraktųjį meną manieže Maskvoje, pamerkė abstrakcionizmą ir formalistines tendencijas lietuvių mene ir sukritikavo E. Mieželaitį⁴². Todėl galima klausti, kodėl modernistas E. Mieželaitis turėjo „atsigręžti į kaimą“ ir lokalumą skleidžiančią J. Marcinkevičiaus ir jo kolegų programą, užuot įgyvendinęs savo modernistinius sumanymus kūryboje, kuriems kelias ypač plačiai atsivėrė po A. Sniečkaus mirties? Ar ne todėl „ir sovietmečiu, ir dabar nepriklausomoje Lietuvoje Mieželaitis buvo ir liko vienos

⁴⁰ S. Grybkausko interviu su Domijonu Šniuku, 2014 m. rugpjūčio 26 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

⁴¹ 1963 m. balandžio 11–12 dienomis vykusio Pabaltijo pasitarimo ideologijos klausimais stenograma, Latvijos valstybės archyvas, f. PA-101, ap. 26, b. 80, l. 120, 121.

⁴² Baliulytė E., „(Ki)toks Mieželaitis: kas likę „Žmogaus“ šešelyje?“, *Literatūra ir menas*, 2014, spalio 3, Nr. 3490, <<http://literaturaimenas.lt/2014-10-03-nr-3490/2029-literatura/3205-elena-baliulyte-ki-toks-miezelaitys-kas-like-zmogaus-seselyje>>, 2015 03 25.

knygos, „Žmogaus“, autoriumi“, kaip tvirtina literatūrologė Elena Baliulytė?⁴³

Kitaip nei V. Davoliūtė, istorikas V. Ivanauskas naudoja ne traumos, o personalinių tinklų prieigą, užsimindamas ir apie rašytojus kaip save drausminančią socialinę grupę. Čia matome akivaizdžią nuorodą į sovietinės sistemos ir jos kultūrinės agentūros sąsają. V. Ivanausko tyrimai atskleidžia, kad poetai J. Marcinkevičius, Algimantas Baltakis ir Alfonsas Maldonis artimai draugavo, o šios trijulės patronu laikytinas kiek vyresnis poetas E. Mieželaitis⁴⁴. Tačiau ar iš tiesų šio ketverto institucinės galios buvo tokios stiprios, kad galėjo lemti lietuvių literatūros raidos kryptį? Jei taip, kuo rėmėsi ši jų įtaka?

Atsakymas į šiuos du klausimus gali būti labai paprastas. Teisingai užčiuopęs E. Mieželaičio tinklo reikšmę, V. Ivanauskas pritrūko vieno esminio ryšio – tai ryšio su aukščiausia partine nomenklatūra, ypač – P. Griškevičiumi ir L. Šepečiu. E. Mieželaitis buvo personalinis P. Griškevičiaus klientas, jo šeimos draugas, ir ši aplinkybė atvėrė administracinius išteklius, o kartu kelius jo tinklui tapti dominuojančiu kultūrininkų diskursu. L. Šepečio tvirtinimu, E. Mieželaitis suvaidino nemažą vaidmenį jį skiriant naujuoju LKP CK sekretoriumi ideologijai, įgarsindamas kultūrininkų nuomonę⁴⁵.

Kad E. Mieželaitis buvo artimas P. Griškevičiaus šeimai, matyti iš amžininkų pasakojimo. Antai P. Griškevičiaus žmonos Sofijos tvirtinimu, jos vyras artimai bendravo su E. Mieželaičiu. 1974 m. sausio pabaigoje mirus A. Sniečkui, P. Griškevičius netikėtai buvo iškvieistas į SSKP CK politinį biurą „palaiminimui“ į sovietinės Lietuvos pirmojo sekretoriaus postą. Anot S. Griškevičienės, dėl būtinybės užtikrinti šios išvykos konfidencialumą ji turėjo atšaukti sutartą

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Ivanauskas V., „Sovietinis režimas ir kultūrinės nomenklatūros kaita vėlyvuosiu sovietmečiu Lietuvoje. Rašytojų aplinkos atvejis“, *Politologija* 4 (60), 2010, p. 67.

⁴⁵ S. Grybkausko interviu su L. Šepečiu, Vilnius, 2015 m. kovo 27 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

Griškevičių vakarienę su poetu E. Mieželaičiu ir partijos veteranu Feliksu Bieliausku, nes buvo įspėta (matyt, LKP CK antrojo sekretoriaus V. Charazovo) su niekuo nesusitikti ir apie P. Griškevičiaus kelionę niekam nesakyti⁴⁶. P. Griškevičiui tapus sovietinės Lietuvos lyderiu, E. Mieželaičiui jau pirmaisiais šio valdymo metais buvo suteiktas SSRS socialistinio darbo didvyrio (vieninteliu iš lietuvių poetų per visą sovietmetį) ir LSSR liaudies poeto vardai. Kitais, 1975 m., E. Mieželaitis buvo paskirtas („išrinktas“) LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko pavaduotoju ir šiame poste pakeitė A. Sniečkui artimesnį rašytoją Juozą Baltušį.

Algirdo Grašio prisiminimu, jam iš E. Mieželaičio 60 metų jubiliejaus šventės 1979 m. Menininkų rūmuose įstrigo poeto kreipimasis į P. Griškevičių, kurio metu jis leido sau „taktiškai“ užsiminti apie valdžios dėmesio lietuvių literatūrai ir kultūrai stoką⁴⁷. Aštunto dešimtmečio pabaigoje inteligentų ratui surinkus parašus prieš planuojamą garažų statybą Vilniaus senamiestyje, jų protesto raštas P. Griškevičių pasiekė būtent per E. Mieželaitį. Vienos iš parašų rinkimo iniciatorės, poeto Marcelijaus Martinaičio žmonos, prisiminimu, LSSR Aukščiausiosios Tarybos sesijos metu „Mieželaitis išbėgo iš pastato, mes padavėme jam laišką ir būdamas prezidiume Mieželaitis perdavė jį Griškevičiui. Klausimas buvo aptartas ir Griškevičius pasakė: Nuspręsta. Nebus jokių garažų ten“⁴⁸.

Šie pavyzdžiai ir liudijimai rodo E. Mieželaitį darius didelę įtaką P. Griškevičiui, turėjus jo pasitikėjimą. Todėl E. Mieželaičio kolegoms kultūrininkams veikimas per jį buvo efektyvus būdas pasiekti

⁴⁶ Grybkauskas S., Stagnacinio laikotarpio lietuvių nomenklatūra sovietinio „generalgubernatoriaus“ akimis: Petro Griškevičiaus kolizija“, *Genocidas ir rezistencija* 2 (32), 2012, p. 118; Grybkauskas S., „The Role of the Second Party Secretary in the „Election“ of the First, *Kritika*“. *Explorations in Russian and Eurasian History* 14 (2), 2013, p. 360.

⁴⁷ Braziūnas V., sud., *Eduardas Mieželaitis: post scriptum: prisiminimai apie Eduardą Mieželaitį, straipsniai, laiškai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, [2008] (Kaunas: Aušra), p. 91.

⁴⁸ Šukys A., „Citizenship and Unsystematic Action of Intellectuals“, *Lithuanian Historical Studies* 15, 2010, 2011, p. 150.

sovietinės Lietuvos „svarbiausią ausį“. Galbūt, J. Marcinkevičius ir jam artimi poetai vengė niūraus ir neiškalbaus P. Griškevičiaus draugijos – įrodymų apie dažnus susitikimus neturime. Tačiau jų poetui ir nereikėjo – užuot kalbėję su LKP CK pirmuoju sekretoriumi tiesiogiai, jie lengvai savo mintis, idėjas ir rūpesčius galėjo perteikti per E. Mieželaitį.

Sovietiniam modernizmui atviras E. Mieželaitis globojo jaunesnius kolegas poetus A. Baltakį, A. Maldonį ir J. Marcinkevičių, kurių kūryboje, priešingai nei patrono, reiškesi gimtojo krašto natyvas. Asmeninės jaunesniųjų kultūrininkų pažintys, o ne jų koks nors ideologinis programinis artumas į valdžią atėjusiam P. Griškevičiui lėmė, ar bent jau turėjo nemažai įtakos, kad J. Marcinkevičiaus, A. Baltakio ir A. Maldonio padarytas kūrybinis posūkis paveikė lietuvių kūrybos tendencijas. Anot istoriko V. Ivanausko, poetų J. Marcinkevičiaus, A. Maldonio ir A. Baltakio grupė rėmė tautinę liniją ir gimtojo krašto vaizdinius kūryboje, o ne „kosmopolitiškus“ ieškojimus⁴⁹. Personalinis P. Griškevičiaus tinklas, E. Mieželaičio priklausymas jam buvo esminis momentas, turėjęs didelį poveikį literatūros kryptims.

Statybininkų tinklas. Pramonės ir socialinės paskirties statyba buvo viena svarbiausių Lietuvos ūkio šakų. Kaip ir žemės ūkis, statyba atstovavo sovietinės Lietuvos laimėjimams, kūrė respublikos, kaip sumanių statybų organizatorių ir gerų statybininkų, įvaizdį visoje SSRS. Respublikos statybininkai buvo paklausūs už jos ribų, todėl sovietinės Lietuvos vadovams reikėjo net pasistengti surasti argumentų, kodėl jie negali į vieną ar kitą sovietinę respubliką atsiųsti lietuvių brigadą pamokyti broliškos respublikos statybininkus naujų statybos metodų. Statybininkų „klanas“ įsitvirtino respublikos vadovų tinkluose „kelininkui“ Juozui Maniušui tapus LKP CK sekretoriumi pramonei ir statyboms, o nuo 1967 m. – ir LSSR Mi-

⁴⁹ Ivanauskas V., „Kultūrininkai ir sistema vėlyvoje sovietmečio Lietuvoje: nuo nomenklatūros iki kitoniškumo“, *Lietuvos istorijos metraštis*, Nr. 2, 2011 m., Vilnius, 2012, p. 126.

nistrų Tarybos pirmininku. Vadinamosios Kosyginos reformos metu 1965 m. įvykdžius pramonės valdymo centralizaciją, statybos ir statybinių medžiagų pramonė išliko respublikinio pavaldumo (sąjunginio-respublikinio valdymo šaka), ir tai lėmė jų reikšmę ir pripažinimą nomenklatūros sluoksnyje, o kitų profesijų atstovai, pavyzdžiui, sąjunginei ministerijai tiesiogiai pavaldūs „staklininkai“, buvo išstumiami iš respublikos vadovybės⁵⁰. Kapitaliniai įdėjimai, kurie šandien rinkos ekonomikos sąlygomis galėtų būti verčiami žodžiu „investicijos“ ir reikštų finansinius išteklius, tais laikais asocijavosi visų pirma su statybomis, atliktais statybos montavimo darbais. Respublikos „super žinyboje“ – LSSR plano komitete – už kapitalinę statybą atsakingas pirmasis pirmininko pavaduotojas A. Brazauskas buvo vienas svarbiausių statybininkų „klano“ atstovų, kuris, sumaniai valdydamas jam pavestą sektorių, padarė tuo metu technokratams neįprastą partinę karjerą – 1977 m. pirmą kartą LSSR, jei ne visoje SSRS, respublikos komunistų partijos CK sekretoriumi tapo žmogus, visiškai neturėjęs darbo žemesnėse partijos grandyse patirties.

Visą SSRS ekonomiką smukdė nuolat pradedamos naujos ir ilgai nebaigiamos senos statybos, todėl kapitalinių įdėjimų panaudojimo reikšmė respublikos ūkiui, gebėjimas ne tik laiku užbaigti statybos darbus, bet ir perimti nepanaudotas kitų respublikų investicijas kūrė respublikos statybininkų statusą. Tai, kad LSSR statybos ministras Romualdas Sakalauskas tapo SSRS statybos ministro pirmuoju pavaduotoju (1978–1982), rodė sąjunginį respublikos statybininkų pripažinimą. Jis įvedė nemažai šios šakos valdymo naujovių, pavyzdžiui, operatyvinį statybų planavimą SSRS statybose⁵¹. Tačiau vėliau, dėl konfliktų su ūmaus būdo SSRS ministru Genadijumi Karavajevu R. Sakalauskui pareiškus norą grįžti į Lietuvą, jam tinkamo posto P. Griškevičius nesurado.

Statybininkų vadovų kastos svarba buvo ir iššūkis aukščiausiai nomenklatūrai, visų pirma – P. Griškevičiui, siekusiam suvaldyti šią

⁵⁰ Grybkauskas S., *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985*, Vilnius: LII leidykla, 2011, p. 96.

⁵¹ S. Grybkausko interviu su R. Sakalausku, 2015 m. kovo 19 d.

įtakingą vadovų grupę. R. Sakalauską galėjo tenkinti tik 1980 m. respublikų vyriausybėse atsiradęs naujas postas – Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas statyboms. Būtent investicijų panaudojimo problemos lėmė būtinybę įsteigti šias pareigas ir į jas paskirti statybininką, kontroliuojantį šį sektorių. Tačiau sovietinė Lietuva buvo bene vienintelė, kurioje Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoju 1981 m. paskirtas tik netiesiogiai su statybininkais susijęs Vilius Kazanavičius, anksčiau dirbęs Šiaulių miesto vykdomojo komiteto pirmininku. Jis buvo sumanus miesto vadovas, Šiauliuose įvedęs nemažai naujovių, viena kurių – pirmasis pėsčiųjų bulvaras Lietuvos mieste. Šiuo atžvilgiu nuo Šiaulių atsiliko net Kaunas su garsiąja Laisvės alėja. V. Kazanavičius jau mąstė apie pasitraukimą iš varginančių Šiaulių vykdomojo komiteto pirmininko pareigų į daugiau laiko laisvalaikiui ir šeimai sutaupantį Šiaulių pedagoginio instituto dėstytojo darbą. Siūlymas tapti Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoju buvo V. Kazanavičiui netikėta ir svaiginanti karjera. Jis būtų sutikęs užimti ir žemesnį Statybų reikalų komiteto pirmininko (lygiaverčio ministru) postą, ir tai būtų jo bei aplinkinių įvertinta kaip svarbus laiptelis „aukštyn“. Antai, prieš kelerius metus Kaune sumaniai šeiminkavęs Vykdomojo komiteto pirmininkas Juozas Šėrys buvo paskirtas LSSR komunalinio ūkio ministru, ir tik vėliau, 1984 m., tapo LSSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pirmuoju pavaduotoju.

Todėl galime sakyti, kad, vadovaujantis hierarchine ir karjeros logika, V. Kazanavičius ir R. Sakalauskas turėjo pasikeisti pareigomis – buvusį LSSR, o vėliau ir SSRS ministro pirmąjį pavaduotoją buvo racionalu paskirti į vyriausybę valdyti statybų, o miesto vadovą – į Statybų reikalų komitetą. Tokio sau pavaldžių kadru išdėstymo P. Griškevičiaus prašė ir statybų šaką kontroliuojantis LKP CK sekretorius A. Brazauskas. V. Kazanavičiaus tvirtinimu, A. Brazauskas norėjo Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo kėdėje matyti savo gerą pažįstamą R. Sakalauską, o ne jį. R. Sakalausko prisiminimu, tebedirbdamas Maskvoje jis respublikos atstovybėje prie SSRS Ministrų Tarybos neformaliai kalbėjosi su į Maskvą atvy-

kusiu P. Griškevičiumi, ir šis atsakė, „jog A. Brazauskas siūlė skirti mane į naujas Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo pareigas, tačiau jis nepritarė motyvuodamas, kad aš per daug gerai išmanau statybos reikalus ir todėl neobjektyviai padėsiu statybininkams“⁵². Taigi, P. Griškevičius nepatenkino A. Brazausko noro, kad tas pareigas eitų jo geras pažįstamas R. Sakalauskas, o paskyrė žmogų, kuriuo pats asmeniškai pasitikėjo. Vargu ar pats V. Kazanavičius būtų išdrįšęs įsiterpti tarp statybos „vilkų“, jei ne viena jo biografijos detalė – jis kilęs iš Rokiškio rajono Kriaunų kaimo, kaip ir P. Griškevičius, o geriausias jo vaikystės draugas buvo jaunesnysis Petro brolis Albinas. Paties V. Kazanavičiaus tvirtinimu, jis nepiktnaudžiavo savo pažintimi su P. Griškevičiumi net sunkiais gyvenimo momentais, pavyzdžiui, kai dėl nepagrįstų kaltinimų jam grėsė baudžiamoji atsakomybė⁵³. Abejoti šiais V. Kazanavičiaus žodžiais neturime pagrindo. Vis dėlto pati galimybė kreiptis tiesiai į respublikos „pirmąjį“ ir tai, kad apie tokį ryšį žinojo kolegos statybininkai, teikė jam galios ir pasitikėjimo. Naujasis Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas iš tiesų turėjo išskirtinę prieigą prie P. Griškevičiaus. Antai, atsiminimų knygoje V. Kazanavičius aprašo tokį pokalbį su P. Griškevičiumi: „<...> vieną kartą žvejyboje, išlenkus po taurelę, jis lyg nusiskųdamas prasitarė: – Žinok, Viliau, man irgi nėra taip paprasta. Yra ir čia, Lietuvoje, kurie akylai stebi mane. Ir kas ne taip – praneša Maskvai.“⁵⁴ Vargu ar uždaru būdu pasižymėjęs ir, amžininkų prisiminimu, sunkiai bendravęs P. Griškevičius dažnai panašius žodžius tardavo kitiems vadovams.

Nors komunikabilus V. Kazanavičius sugebėjo greitai rasti bendrą kalbą respublikos Ministrų Taryboje, kuruojamose statybos organizacijose, jo „kreditingumas“ A. Brazausko aplinkoje tarp statybininkų negalėjo prilygti iš seniau pažįstamiems statybininkams. Pats

⁵² Sakalauskas R., *Statybininko prisiminimai*, Vilnius: Technika, 2003, p. 417.

⁵³ Kazanavičius V., *Neišsiųsti laiški. Prisiminimai ir pamąstymai*, Vilnius: Gairės, 2005, p. 100.

⁵⁴ Kazanavičius, p. 106.

V. Kazanavičius vertina A. Brazausko profesionalumą, sakydamas, kad „Brazauskas buvo ūkininkas, nebuvo Lietuvoje kito tokio ūkininko. Susikaupdavo problemos... bet pas Brazauską galėjai išspręsti klausimą. Jis labai kaip ūkininkas, Lietuvoje buvo aukščiausio lygio“⁵⁵.

Vis dėlto susikirtimų ir ginčų su A. Brazausku V. Kazanavičius neišvengė. Vienas jų, dėl Vilniaus stadiono statybos, buvo pasiekęs net LKP CK biurą. Šį klausimą kuravęs V. Kazanavičius pasisakė už naujo stadiono statybą, o A. Brazauskas – už senojo „Žalgirio“ stadiono rekonstrukciją⁵⁶. Vadovybei parėmus naujo statybą, A. Brazauskas priekaištavo V. Kazanavičiui: „<...> tai ko, Viliau, manęs nepalaikai [LKP CK biure – S. G.]?“⁵⁷ A. Brazauskas nebuvo prileistas ir prie vadovavimo svarbiam kelti Klaipėda–Mukranas projektui. Iš partinės organizacijos pusės projektą kuruoti apsiėmė pats LKP CK antrasis sekretorius Nikolajus Dybenka, kurio pramonininko tapatumas, nežiūrint ilgo darbo partiniuose organuose tiek Sibire, tiek vėliau Maskvoje, SSKP CK aparate, nebuvo išblėšęs. Nors tiesiogiai ir nekontroliuodamas pramonės reikalų, šis „generalgubernatorius“, kaip ir jo pirmtakas Valerijus Charazovas, turėjo inžinerinį išsilavinimą ir darbo pramonės įmonėse patirties. Ši aplinkybė ir sovietinis universalizmas, pramonės gamybos unifikavimą ir modernizavimą suvokęs kaip galimybes konstruoti sąjunginį tapatumą, lėmė antrojo sekretoriaus intervencijas į pramonės ir statybos valdymo reikalus respublikoje ne mažiau, nei į ideologinius klausimus. Nuo respublikos Ministrų Tarybos už šį klausimą atsakingu paskirtas V. Kazanavičius įėjo į N. Dybenkos vadovaujamą projekto Klaipėda–Mukranas štabą⁵⁸, įgydamas dar vieną papildomą „komunikacinę liniją“ su LKP CK vadovybe, apeidamas savo „šefą“ pagal partinę liniją A. Brazauską. Įdomu, kad interviu metu kalbėdamas apie tuo metu egzistavusią hierarchiją V. Kazanavičius savo tiesioginiu viršininku įvardijo

⁵⁵ S. Grybkausko 2013 m. lapkričio 29 d. interviu su V. Kazanavičiumi.

⁵⁶ Kazanavičius, p. 123.

⁵⁷ S. Grybkausko 2013 m. lapkričio 29 d. interviu su V. Kazanavičiumi.

⁵⁸ Kazanavičius, p. 110.

būtent A. Brazauską, nors, žvelgiant instituciškai, jo vadovas buvo Ministrų Tarybos pirmininkas – iš pradžių R. Songaila, o vėliau, nuo 1983 m. – Vytautas Sakalauskas. 1987 m., po staigos P. Griškevičiaus mirties iš Maskvos atvykusiems funkcionieriams tiriant respublikos nomenklatūros nuomones, kas galėtų būti naujuoju respublikos lyderiu, V. Kazanavičius parėmė ne A. Brazausko, o V. Sakalausko kandidatūrą. Šiandien yra sunku nustatyti, pas kurį iš LKP CK sekretorių dažniausiai ir kaip dažnai lankėsi Ministrų Tarybos pirmininkų pavaduotojai – LKP CK budėtojų vedamų svečių registracijos žurnalų aptikti nepavyko. Natūralu, kad bendras statybų kuravimo klausimas vertė V. Kazanavičių eiti į pasitarimus pas A. Brazauską. Kaip jis pats teigia, būta „kasdieninio“ bendravimo su A. Brazausku⁵⁹. V. Kazanavičiaus tvirtinimu, jis buvo pažįstamas su N. Dybenka nuo darbo Šiauliuose laikų, ir neabejoja, kad šis Maskvos „vietininkas“ taip pat parėmė jo iškėlimą į Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo postą. Todėl žinodami, kad N. Dybenka simpatizavo V. Sakalauskui⁶⁰, galime manyti buvus stiprų personalinį tinklą – alternatyvią grupę didelę įtaką turėjusiam statybininkų „klanui“.

Minėtų dviejų tinklų pramonėje ir statyboje konkurencija pasireiškė ne tik kadrų klausimais, bet ir sprendžiant programinius dalykus. Bene labiausiai V. Kazanavičiaus ir A. Brazauskui artimo Statybos komiteto pirmininko R. Sakalausko konkurenciją išryškino požiūris į statybos plėtros technologiją. R. Sakalauskas buvo dominuojančios stambiaplokštės namų statybos šalininkas, o V. Kazanavičius rėmė monolitinės statybos būdą. R. Sakalausko prisiminimu, būtent V. Kazanavičiaus iniciatyva buvo priimtas LSSR Ministrų Tarybos nutarimas, numatantis 300 tūkstančių kvadratinį metrų naudingojo ploto 1986–1990 m. statybos programą, o pats R. Sakalauskas pasisakė už kur kas mažesnes šios statybos apimtis – tik 110 tūkstančių minėtu laikotarpiu. Kaip jis teigia, šie nesutarimai „paaštrino mano dalykinius santykius su V. Kazanavičiumi“⁶¹.

⁵⁹ S. Grybkausko interviu su V. Kazanavičiumi, 2015 m. vasario 9 d.

⁶⁰ Butėnas V., *Cėka. Kelias į 1988-uosius metus*, Vilnius: Gairės, 2003, p. 52.

⁶¹ Sakalauskas R., *Statybininko prisiminimai*, Vilnius: Technika, 2003, p. 431.

Išvados

Šiandieną akademinėje literatūroje yra peržiūrimas M. Gorbačiovo dėka įsitvirtinęs L. Brežnevo, kaip negabaus politiko ir stagnatoriaus, įvaizdis⁶². Autoriai pripažįsta, kad, nepaisant ūkio plėtros ir socialinės dinamikos problemų, kaip politikas, bent kol neturėjo sveikatos problemų, *gensėkas* pasižymėjo sumania tinklaveika ir politiniu balansavimu valdymo prasme sudėtingoje imperijoje. P. Griškevičiaus atžvilgiu taip pat sukurtas „mažojo Brežnevo“ paveikslas. Iš tiesų, sveikata nuolat besiskundžiantis P. Griškevičius stokojo energijos, lyderiui būtinos charizmos, o bendravimą kaustė ribota komunikacija. Tačiau bent iš dalies šiuos asmeninius trūkumus kompensavo „darbas su kadrais“, gebėjimas subalansuoti atskirų valdžios grupių interesus. Tam jis pasitelkė funkcinį ir nepotinį tinklus, priešpriešindamas juos vieną kitam.

Funkcinio tinklo egzistavimas ir jo poreikis buvo svarbus dėl menko sovietinės Lietuvos lyderio statuso sąjunginėje biurokratinėje „rinkoje“, palyginti su kitomis respublikomis aukštu antisovietinio nepasitenkinimo lygiu tarp gyventojų, Maskvos „ausų ir akių“ – LKP CK antrojo sekretoriaus rezidavimo respublikoje, kuris, nors politine galia ir neprilygo pirmajam sekretoriui, sudarė konkurenciją ir kėlė „eilinio“ nomenklatūrininko vertę paties pirmojo sekretoriaus akyse.

Šis antrojo sekretoriaus buvimas, minėtų aukšto nacionalizmo raiškos visuomenėje lygio ir jo užkardymo funkcija bei nomenklatūros funkcionalumo veiksmų poveikis nomenklatūros pasitikėjimo tinklams leidžia plačiau padiskutuoti nomenklatūros klanų klausimu. Tinklo klaniškumas ir konsolidacija nėra tapačios sąvokos. Klaniškumu galima įvardyti pirmojo sekretoriaus absoliučią valdžią ir net sąvivalę kitų nomenklatūrininkų atžvilgiu. Konsolidacija, atvirkščiai, reiškė bendradarbiavimą net ir esant asimetriniams ryšiams.

⁶² Žr., pavyzdžiui, Becon E., Sandle M., *Brezhnev Reconsidering*, Palgrave Macmillan, 2002.

Sovietinė etninės federacijos struktūra lėmė vietos nomenklatūrų partikuliaristines tendencijas, savo politine trauka stipresnes už asmens programas (kūrybines ar technokratinės). Nors E. Mieželaitis talentui pavyko ištrūkti ir trumpam įveikti lokalizmą septinto dešimtmečio pradžioje tapus V. Lenino premijos lauretu, vietininkiškumo galia jį pasivijo per personalinius tinklus, konkrečiai – per draugystės ryšius su patronu P. Griškevičiumi ir jau savo paties klientais, jaunesniais poetais J. Marcinkevičiumi, A. Maldoniu ir A. Baltakiu. Šie ryšiai ir buvo tas svarbus mechanizmas, kuriam veikiant E. Mieželaitis buvo priverstas paklusti partikuliarizmo logikai ir likti „vienos knygos autoriumi“ („Žmogus“). Mainais į tai jam buvo suteikta didelė politinė galia (LSSR AT Prezidiumo pirmininko pavaduotojas) ir simbolinį kapitalą turintys ženklai (SSRS socialistinio darbo didvyrio ir LSSR liaudies poeto vardai).

Išanalizavę statybininkų tinklą, jame matome P. Griškevičiaus nepotinio ir funkcinio tinklų konkurenciją ir skirtingas programines nuostatas, pasireiškusias visų pirma stambiaplokštės ir monolitinės statybos konkurencijoje. Matyti, kad svarbus veiksnys, lėmęs programinio varžymosi nebuvimą tarp kultūrininkų ir jo egzistavimą statybininkų sluoksnyje, buvo LKP CK sekretorius: pirmuoju atveju – sekretorius ideologijai L. Šepetys, antruoju – sekretorius pramonei ir statyboms A. Brazauskas. Neturime jokių duomenų ir įrodymų, kad L. Šepetys būtų turėjęs savo „atskirąją nuomonę“ dėl „gimtojo krašto“ diskurso. Nors ir buvo modernistas, ir dėl to, manytina, kaip ir E. Mieželaitis, artimas sovietinio universalizmo prieigai, jis nebuvo kritiškai nusistatęs ir gimtojo krašto diskurso atžvilgiu. Juo labiau kad šis savo esme išėjo iš sovietinės etninės federacinės struktūros. Būtų keista, jei L. Šepetys užimtų pačiam jam, kaip respublikos vadovui, nenaudingą poziciją. Tai rodo, kad, nors ir kūrybiniai, ir domėjimosi interesai buvo artimesni universalistinei pasaulėžiūrai, jie nebuvo aktyvinti tinklaveikoje, nes tai būtų reiškę paleidimą kultūrinės programos, prieštaraujančios lietuviškosios nomenklatūros, kuri rėmėsi sovietinės Lietuvos kultūrinės savasties pabrėžimu, respublikos „ypatumų“ išradimu, išlikimui.

„Statybininkų“ tinkle pasireiškusi programinė priešprieša buvo „saugi“ lietuviškajai nomenklatūrai ir negrasino partikuliarizmui, nes varžymosi šerdis nebuvo sovietinio universalizmo ir lokalizmo priešprieša. Negalima būtų tvirtinti, kad viena iš šių dviejų – monolitinė ar stambiaplokštė – statybų technologija buvo labiau statybų pramonę „pririšanti“ prie centro, o kita atspindėjo respublikos valdžios interesus. Tačiau ši konkurencija tarp nepotinio P. Griškevičiaus tinklo ir funkcinio tinklo leido LKP CK pirmajam sekretoriui subalansuoti savo aplinką, išlaikyti ir įgyti didesnę valdžią išvengiant funkcinio statybininkų tinklo diktato, drausminti ambicingą ir savarankiškai veikti linkusį LKP CK sekretorių A. Brazauską⁶³. Priešpriešindamas jauno ir pretenzingo LKP CK sekretoriaus A. Brazausko vedamam statybininkų *isteblišmentui* savo kraštiečio V. Kazanavičiaus ir antrojo sekretoriaus N. Dybenkos tandemą, P. Griškevičius įgijo geresnę šios svarbios respublikos ūkio šakos kontrolę. Ši strategija buvo sumaniai P. Griškevičiaus taikyta suvaldant respublikos ūkio ir kultūrinio gyvenimo sritis. Ji užkirto kelią gilesniam nomenklatūros sektorizavimuisi ir leido P. Griškevičiui vaidinti pagrindinio arbitro vaidmenį.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Anušauskas A., Tininis V. ir kt., *Lietuva 1940–1990 metais*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.

Baliulytė E., „(Ki)toks Mieželaitis: kas likę „Žmogaus“ šešėlyje?“, *Literatūra ir menas*, 2014, spalio 3, Nr. 349.

Becon E., Sandle M., eds., *Brezhnev Reconsidering*, Palgrave Macmillan, 2002.

Braziūnas V., sud., *Eduardas Mieželaitis: post scriptum: prisiminimai apie Eduardą Mieželaitį, straipsniai, laiški*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.

⁶³ V. Astrausko tvirtinimu, A. Brazauskas buvo „šakočiausias“ iš LKP CK sekretorių. Vis dėlto P. Griškevičius vertino A. Brazausko pramonės ir statybų srities žinias, sugebėjimus valdyti jam pavestą sritį. S. Grybkauko interviu su V. Astrausku, 2014 m. kovo 4 d.

- Butėnas V., *Cėka. Kelias į 1988-uosius metus*, Vilnius: Gairės, 2003.
- Collins K., „The Political Role of Clans in Central Asia“, *Comparative Politics* 35 (2), 2003.
- Davoliutė V., *The Making and Breaking of Soviet Lithuania. Memory and Modernity in the Wake of War*, Routledge, 2013.
- Ėmužis M., „Antano Sniečkaus sovietinio partinio klano formavimasis 1956–1974 metais“, *Lietuvos istorijos studijos* 12, 2012, p. 129–149.
- Farrell H., „Trust, Distrust, and Power“, Hardin R. (ed.), *Distrust*, New York, 2004, p. 85–105.
- Gorlizki Y., „Too Much Trust: Regional Party Leaders and Local Political Networks under Brezhnev“, *Slavic Review* 69 (2), 2010.
- Grybkauskas S., *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985 metais*, Vilnius: LII leidykla, 2011.
- Grybkauskas S., „The Party Second Secretary and His Networks in the Soviet Lithuania after 1964: Towards Localization of the ‘Second’?“, *Lithuanian Historical Studies* 15, 2010, p. 27–50.
- Grybkauskas S., „Stagnacinio laikotarpio lietuvių nomenklatūra sovietinio „generalgubernatoriaus“ akimis: Petro Griškevičiaus kolizija“, *Genocidas ir rezistencija* 2 (32), 2012, p. 107–124.
- Grybkauskas S., „The Role of the Second Party Secretary in the „Election“ of the First. The Political Mechanism for the Appointment of the Head of Soviet Lithuania in 1974“, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 14 (2), 2013, p. 343–366.
- Grybkauskas S., „Antisovietiniai protestai ir nomenklatūros partikuliarizmas. Sąveikos poveikis lietuviško nacionalizmo kaitai“, Laurinavičius Č. ir kt., *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, Vilnius: LII leidykla, 2013, p. 227–268.
- Grybkauskas S., „The Hunting Club of Petras Griškevičius and the Consolidation of the Lithuanian Nomenklatura“, *Lithuanian Historical Studies* 18, 2013, p. 123–145.
- Grybkausko S. interviu su Vladimiru Kornijenka, Širvintos, 2013 m. balandžio 26 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.
- Grybkausko S. interviu su V. Astrausku, Vilnius, 2014 m. kovo 4 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.
- Grybkausko S. interviu su buvusiu SSKP CK organizacinio ir partinio darbo skyriaus Baltarusijos ir Pabaltijo respublikų sektoriaus vedėju Vitalijumi Sobolevu, Maskva, 2014 m. balandžio 14 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.
- Grybkausko S. interviu su Domijonu Šniuku, 2014 m. rugpjūčio 26 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.
- Grybkausko S. interviu su Bernadeta Sakalauskienė ir Vanda Klikūniene, Vilnius, 2015 m. vasario 10 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

Grybkausko S. interviu su V. J. Paleckiu, Vilnius, 2015 m. kovo 26 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

Grybkausko S. interviu su L. Šepečiu, Vilnius, 2015 m. kovo 27 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

Grybkausko S. interviu su Vladislovu Mikučiausku, 2015 m. balandžio 25 d. Garso įrašas. Asmeninė autoriaus kolekcija.

Hirsch F., *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*, Ithaca, 2005.

Ivanauskas V., „Sovietinis režimas ir kultūrinės nomenklatūros kaita vėlyvuoju sovietmečiu Lietuvoje. Rašytojų aplinkos atvejais“, *Politologija* 4 (60), 2010, p. 53–84.

Ivanauskas V., *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje. Tarp stagnacijos ir dinamikos (1968–1988 m.)*, Vilnius: LII leidykla, 2011.

Ivanauskas V., „Kultūrininkai ir sistema vėlyvoje sovietmečio Lietuvoje: nuo nomenklatūros iki kitoniškumo“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2011, Nr. 2, Vilnius, 2012.

Ivanauskas V., „‘Engineers of the Human Spirit’ during Late Socialism: The Lithuanian Union of Writers between Soviet Duties and Local Interests“, *Europe-Asia studies* 66, 2014, p. 645–665.

Kazanavičius V., *Neišsiųsti laišakai. Prisiminimai ir pamąstymai*, Vilnius: Gairės, 2005.

Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto fondas, Lietuvos ypatingasis archyvas, fondas 1771.

Ledeneva A., „The Genealogy of Krugovaia Poruka: Forced Trust as a Feature of Russian Political Culture“, Markova I. (ed.), *Trust and Democratic Transition in Post Communist Europe*, Oxford, 2004.

Martin T., *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*, Ithaca, 2001.

Putnaitė N., *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007.

Sakalauskas R., *Statybininko prisiminimai*, Vilnius: Technika, 2003.

Scott J., Marshall G., *Oxford Dictionary of Sociology*, Oxford University Press, 2009.

Suny R. G., *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*, Stanford: Stanford University Press, 1993.

Šukys A., „Citizenship and Unsystematic Action of Intellectuals“, *Lithuanian Historical Studies* 15, 2010, 2011, p. 135–156,

Tininis V., *Antanas Sniečkus. 33 metai valdžioje*, Vilnius, 2000.

Willerton J. P., *Patronage and Politics in the USSR*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Хлевнюк О. В., «Региональная власть в СССР в 1953–конце 1950-х годов. Устойчивость и конфликты», *Отечественная история*, № 3, 2007.

SUMMARY

*PETRAS GRISHKEVICIUS' PERSONAL NETWORK:
BETWEEN CLAN AND CONSOLIDATION
OF NOMENKLATURA?*

The notion of a clan of the first secretary in the soviet Lithuania or, in contrast, speaking about the consolidated titular nomenklatura enables to penetrate deeply into the governing of a soviet republic. The key questions here are: what kind of networks? Could the sort of networks and trust help us explain political dynamics in the soviet Lithuania and reasons why exactly Soviet Lithuanian Communist party became the first one in the Soviet Union that break with CPSU in 1989? What kind of circumstances and political context made possible the horizontal links among nomenklatura members and made nomenklatura likely to be a more consolidated network than the personal clan of the first secretary in such a centralized soviet system?

Seeking to draw a difference between the clan and the consolidated titular nomenklatura, useful is the concept of *krugavaya poruka* presenting the Lithuanian nomenklatura as a cycle of functionaries bounded with interpersonal ties and collective responsibility against Moscow to drain out the political forms of nationalism in society. This article focuses on the personal network of Petras Griškevičius, the first secretary of the Communist party of Lithuania (1974–1987), revealing the importance of his networking in controlling the soviet Lithuanian nomenklatura.

Griškevičius' leadership network consisted of professionals and technocrats (functional nomenklatura), on the one hand, and the functionaries loyal to Griškevičius personally (Griškevičius' personal clan) on the other. Tensions between members of functional nomenklatura and representatives of his personal clan appeared in many sectors of political, economic and social life of the republic. The article investigates cases of intelligentsia and technocracy in order to show how Griškevičius had used the competition between the functional nomenklatura and members of his personal clan aiming to gain more power.

While the first secretary succeed in keeping balance among nomenklatura members, his power was limited by political circumstances. There were at least three factors that made possible the distinguished situation in the soviet Lithuania: 1) high expression of nationalism in society, 2) low status of the first secretary of the republic's Communist party, 3) the role of the second secretary of the Communist party sent by Moscow into republic's leadership.

The obligation against Moscow to drain out political forms of nationalism in the republic led to functionalism in its nomenklatura leadership. Threat and political

responsibility for the expression of nationalism demanded functional skills from party and soviet managers able to deal with political, social, and economic problems in the republic. For this reason, Griškevičius could not behave in the nepotism way by recruiting only trusted and personally loyal to him functionaries into leadership; he needed professionals.

Secondly, in contrast to the “masters” in other republics, the first secretary of the soviet Lithuania had a comparatively low status in all-Union institutions. Both the first and second secretaries were only a member and a candidate member of the Central Committee of the CPSU. This low status of the first secretary in all-Union bureaucracy ranking made an impact on the behavior of the local nomenklatura, because it got a room for the personal play between the first and the second secretaries.